

Samuel Beckett utolsó négy szava a papíron

*what is the word**mi az a szó*

1.

Utolsó szövegeként ismert művében Samuel Beckett (1906–1989) úgy nyilvánul meg, mint aki most lát neki írni tanulni, mint aki most ismerkedik a nyelvhasználattal, vagy mint akinek most gyúlt meg vele igazán a baja.¹ A lezárulttá vált életmű végső darabjában érdemes megfigyelni, mi teszi ezt a kezdő benyomást keltő alkotást nyitottá. Beckett nem lenne Beckett, ha felütésként nem azonnal többszólamú hangadással indítaná szövegét a címbe – „what is the word” –, s ha lecsengésként nem ugyanilyen polifóniával zárná a művet, illetve hagyná nyitva regiszterét – „what is the word”. Ez az utolsó négy szó ugyanis jelentheti a beszélni-írni tanuló lelkes igyekezetét, illetve a beszéd- és írásvarral élő kényszerű küzdelmét, aki keresi a szót, amellyel kifejezhetné magát: „mi – az a szó”, vagyis „hogyan hívják”? Ugyanakkor ez az utolsó négy szó el nem évülő általános nyelvészeti és filozófiai értelmet is hordozhat: „mi az – a szó”, azaz „mi az, hogy szó”? Felrémlik azonban még az is, hogy a megnevezést kereső eszköz, az általában élettelen tárgy megnevezésére vonatkozó kérdőszó lesz a megnevezett nyelvtani alany: „mi – az a szó”, így „a mi a szó”. Képzelnék el, ha tudjuk, lehet, hogy talán csak elképzelni tudjuk, hogy esetleg erről van szó, azaz ez ez, és mindez itt egyszerre hangzó, értendő, működő.² Vegyük tehát, és olvassuk:

Samuel Beckett, what is the word

folly –
 folly for to –
 for to –
 what is the word –
 5 folly from this –
 all this –
 folly from all this –
 given –
 folly given all this –
 10 seeing –
 folly seeing all this –
 this –
 what is the word –
 this this –
 15 this this here –
 all this this here –
 folly given all this –
 seeing –
 folly seeing all this this here –
 20 for to –
 what is the word –
 see –
 glimpse –
 seem to glimpse –
 25 need to seem to glimpse –
 folly for to need to seem to glimpse –
 what –
 what is the word –
 and where –
 30 folly for to need to seem to glimpse what where –
 where –
 what is the word –
 there –

over there –
 35 away over there –
 afar –
 afar away over there –
 afaint –
 afaint afar away over there what –
 40 what –
 what is the word –
 seeing all this –
 all this this –
 all this this here –
 45 folly for to see what –
 glimpse –
 seem to glimpse –
 need to seem to glimpse –
 afaint afar away over there what –
 50 folly for to need to seem to glimpse afaint afar
 away over there what –
 what –
 what is the word –
 what is the word

Samuel Beckett, mi az a szó

nonszensz –
 nonszensz az hogy –
 az hogy –
 mi az a szó –
 5 nonszensz ez után –
 mindez –
 nonszensz mindez után –
 hogyha –
 nonszensz hogyha mindez –
 10 minthogy –
 nonszensz minthogy mindez –
 ez –
 mi az a szó –
 ez ez –
 15 ez ez itt –
 mindez ez itt –
 nonszensz hogyha mindez –
 minthogy –
 nonszensz minthogy mindez ez itt –
 20 az hogy –
 mi az a szó –
 vél –
 sejt –
 valahogy sejt –
 25 kell hogy valahogy sejt –
 nonszensz az hogy kell hogy valahogy sejt –
 mi –
 mi az a szó –
 és hol –
 30 nonszensz az hogy kell hogy valahogy sejt mi hol –
 hol –
 mi az a szó –
 ott –
 amott –
 35 arrébb amott –

messze –
 messze arrébb amott –
 ködös –
 ködös messze arrébb amott mi –
 40 mi –
 mi az a szó –
 minthogy mindez –
 mindez ez –
 mindez ez itt –
 45 nonszensz az hogy vél mi –
 sejt –
 valahogy sejt –
 kell hogy valahogy sejt –
 ködös messze arrébb amott mi –
 50 nonszensz az hogy kell hogy valahogy sejt ködös
 messze arrébb amott mi –
 mi –
 mi az a szó –
 mi az a szó

(Fordította Tóta Péter Benedek)

2.

Amivel ebben a műalkotásban nyelvalkotóként találkozunk, az szinte mind szótári alapalak. Az angol igék a jelenidő egyes szám harmadik személy kivételével bármely alaknak megfelelőhetnek. A magyarban az igék szótári alakja a jelenidő egyes szám harmadik személy. Az angolban a befejezett, illetve folyamatos melléknévi igenévi alak (a 8. és a 10. sorban) szótározott prepozíció, illetve kötőszó lehet, ezek a magyarban kötőszók lehetnek. Nem ismerhetünk fel mondatokat az angolban az alany-állítmányi szerkezet hiányában, azaz – helyesbíték – mégis akad egy – nyolc alkalommal előforduló – értelmes mondat: „what is the word” – „mi az a szó”. Ha adódik is tehát mondat, a modalitása bizonytalan, mert nem szerepel egy mondattagoló vagy mondatzáró írásjel sem az alkotásban. Az első ötvenkét sor végén szereplő gondolatjel elgondolkodtathatja az olvasót: a szórendből adódóan kérdéssel vagy kijelentéssel találkozunk-e? Ha kérdés: nem tudjuk meg a választ. Ha kijelentés: csak a talányt tudjuk meg – az alany helyzetében szereplő kérdőszó mindent nyitva hagy. Az utolsó, ötvenharmadik sorban sem megnyugtatóbb a helyzet. Ami ebben a műben – különösen is a sok és gyakori ismétlés miatt – történik, az vagy egy nyelvhasználatot (újra) elsajátítani készülő személy kezdeti kísérleteire, vagy a beszédképesség gyakorlatát elvesztő ember kétséges küszködésére hasonlíthat. Az ismétlések sajátos ritmusának – vagy éppen aritmiajának – sugallata adhatta az inspirációt, hogy Kurtág György megzenésítse ezt a műalkotást.³

3.

Kurtág György a kompozíciót a balesetben beszédkészségét elveszített Monyók Ildikó részére készítette.⁴ A zeneszerző döntése magától értetődőnek mondható a műalkotás eredeti ajánlása nyomán: „from the French / for Joe Chaikin / from Sam Beckett / April 1989” – „franciából / Joe Chaikinnak / Sam Beckettől / 1989 áprilisa”.⁵ Joseph Chaikin (1935–2003) amerikai színész és színházi rendező volt, Beckett műveivel 1960 óta foglalkozott, 1984-ben agyi érktasztrófát szenvedett el, amely afáziát – beszédzavart – vont maga után.⁶

Az afázia tüneteivel jellemezhető Beckett kompozíciója. „A spontán beszédprodukciónak képtelensége. A szavak formálásának képtelensége. A tárgyak megnevezésének képtelensége (anomia). [...] A személyes neologizmusok gyakori produkciója és használata. A mondatok megismétlésének képtelensége. Egy szótag, szó vagy

mondat perzisztens ismételtetése (sztereotípiák). [...] Agrammatizmus (nyelvtanilag helyes beszéd képtelensége). [...] Befejezetlen mondatok. [...] Írás képtelensége. A verbális output limitációi. Megnevezési nehézségek.”⁷ Fennáll a próbatétel: „mi az a szó –”

A kompozícióhoz a beszédzavar felől közelítve arra gondolhat az ember, hogy ez az alkotás a beszéd elvesztés és az újbóli beszédtanulás határán tapasztalható feszültségben jön létre. Az érintett személy keresi a kifejező és kifejezhető szót ennek minden nehézségével és gyengeségével, valamint ígéretével együtt.

4.

Beckett kompozíciójának beszélője a létező, de számára megragadhatatlan, felidézhetetlen, és ezért kimondhatatlan szót ostromolja: „mi az a szó –”. Ennek előzménye az először 1988-ban megjelent háromrészes „Jzgató nyugalom” szövegében olvasható.⁸ A harmadik részben a bemutatott személy füléhez a mély bensőből egy szó érkezik, amelyet képtelen megragadni („to his ears from deep within [...] a word he could not catch”). A homályosan megismétlődő élmény tapasztalata „az a hiányzó szó” („that missing word”), amely itt a személyt ostromolja, és hagyja a képtelenség állapotában.⁹ A kihívás megmarad: „mi az a szó –”

Beckett egy korábbi, 1949-ből származó izgalmas megnyilatkozása erőteljes nyugalomban fogalmazza meg az alkotásról vallott művészi felfogását.¹⁰ A mű: „Teljes tárgy, egész a hiányzó részekkel, a részleges tárgy helyett.” Az alkotás: „Annak kifejezése, hogy nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, nincs miből kifejezni, nincs erő kifejezni, nincs vágy kifejezni, azzal a kötelezettséggel együtt, hogy ki kell fejezni.”¹¹ Azaz: „nonszensz az hogy kell hogy valahogy sejt mi hol –” és „nonszensz az hogy kell hogy valahogy sejt ködös messze arrébb amott mi –”

Beckett azonban még ennél is radikálisabb alkotói stratégiát tett a magáévá egy 1937. július 7-i keltezésű, németül írt levéltervezetében.¹² „Valójában egyre inkább problémás és értelmetlen számomra formális angol nyelven írni. És nyelvezetem számomra egyre inkább lepelnek tűnik, amelyet szét kell tépni, hogy hozzáférjünk a mögötte lévőkhöz (vagy a semmihez). A nyelvtan és a stílus! [...] Alca. Remélni kell, hogy eljön az idő, [...] amikor azáltal a legjobb a nyelvhasználatunk, hogy a leghelytelebbről módon használjuk. Mivel nem iktathatjuk ki egyszerűen, legalább semmit sem akarunk elmulasztani, ami elősegíthetné romlását.¹³ Egyik lyukat a másik után fúrni belé, míg ami mögötte rejlik, legyen az valami vagy semmi, nem kezd el átszivárogni – nem tudok elképzelni ennél felemelőbb célt egy mai író számára. [...] Van-e bármilyen oka, hogy a szófelszín félelmetesen önkényes anyagszerűsége miatt ne oldódjék fel, amint például Beethoven Hetedik szimfóniájának hangfelszínét eleméztük az irtó zord szünetek, hogy oldalakon át szakadatlanul mást sem érzékelünk, mint örvénylő hangáradatot, amely a csend kifürkészhetetlen hasadékait fúzi össze? [...] Először is valamiképpen kitalálható lenne egy módszer, hogy szóról szóra bemutatásra kerüljön a szó kikezdése. Az eszköz és a felhasználás közti disszonanciából talán már lesz, aki kihallja a lecsengést vagy mögötte a csendet. [...] Az úton, amely ehhez a számomra igen kíváncsú szótlan irodalomhoz vezet, a nominalista ironia némi előlétele természetesen szükséges fázis.”¹⁴ Tehát a megnevezés: „az hogy – / mi az a szó –”

5.

A mi kérdésünk ezek után: mi az a lyuk, hol az a lyuk? Ami pedig a módszert illeti: hogyan történik a szétépítés, hogyan zajlik a nyelvrögzítés, miként következik be a

feloldódás, miként jön létre a hasadék, mi által kezd ki a szót a szó?

A cím kérdő-állító mondattani kettőssége már kikezd a szóval. A kettősség hasadt állapotot tart fenn. A címre a szövegmű első szava reagál. A szó a nonszensz lenne. A cím-mondat akár kérdez, akár állít, balgán viselkedik, megnyilvánulása hiábavaló, értelmetlen, oktalan – nonszensz. Egy szó több szó szerkesztett egységét kezd ki – tartalmát, jelentését üríti. Az üresedés örvénye kezd el forogni, mélyülni, s ami következik, elnyeli, elemésztí, ami eddig volt. Ismétlő dadogása ellenére következetesen, kérelhetetlenül, ellenállhatatlanul. Nonszensz (1), nonszensz az, hogy (2), az, hogy (3), mi az a szó (4), nonszensz ez után (5), [nonszensz ez után] mindez (6)... Majdhogynem örült beszédforgatag, de van benne módszer. A szövegmű örvénye tovább fodrozódik, s az eddigieket bővítve többszörösen variálja.

Lyukat fúr a jelentés szintjén a nonszensz. A lyukat szélesíti, hogy hiányzik a nonszensz nyelvtani alany-állítmánya, hogy félreérthetetlen kijelentést tegyen, világos ítéletet hozzon. A lyukat elmélyíti, hogy a nonszensz feltételezett nyelvtani bővítője is hiányos. A szövegmű hatékony helytelenséggel – rombolva – lyukat fúrt a nyelvtanilag helyes „for + object + to-infinitive” komplex szerkezet közepébe, amikor kihagyta belőle a határozói értékűvé váló képes tárgyat.

A széttépés, hasítás, feloldás vagy feloldódás eszköze egy hangtalan, szótlán – „–” – jel. A Franciaországban élő, és franciául is író Beckett ennek a jelnek, amelynek a francia neve *trait d'union*, saját – új – nevet adott: *trait de désunion*.¹⁵ A kötőjelből szétválasztójel lett. E jelben feloldódott a mondatok modalitása. A megszüntetett írásjelek hangtalan – csendes – helye szakadatlan hasadékként számolja fel a modalitásukat veszített mondatok elvileg bennfoglalt szövegalkotó láncolatának lehetőségét.

A pszeudo-mondatok hallgatnak. Akár van jel („mi az a szó –”), akár nincs jel („mi az a szó”), amit az olvasó „valahogy sejt”, az „ködös” – „nominalista ironia”.

6.

A Beckett-nél meglévő „nominalista ironia” – úgy tűnik – „Annak kifejezése, hogy nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, nincs miből kifejezni, nincs erő kifejezni, nincs vágy kifejezni, azzal a kötelezettséggel együtt, hogy ki kell fejezni”. Beckett kijelentései érdekesen rezonálnak Ludwig Wittgenstein rendszerének pontjai között.¹⁶

„3.202 A kijelentésben alkalmazott egyszerű jeleket neveknek hívják.”

De mi a név, és hol a név – „mi az a szó –”?

„3.22 A név a tárgyat képviseli a kijelentésben.”

Felmerül azonban: „hol –”

„3.221 A tárgyakat csak *megnevezhetem*. A jelek képviselik őket. Én csak beszélhetek *róluk*, de nem tudom őket *kimondani*. A kijelentés csak azt mondhatja meg, *milyen* egy tárgy, de nem mondhatja meg azt, hogy *mi*.”

Tehát (csak) idáig jutottunk: „ködös messze arrébb amott mi – / [...] / mi – / mi az a szó – / mi az a szó”.

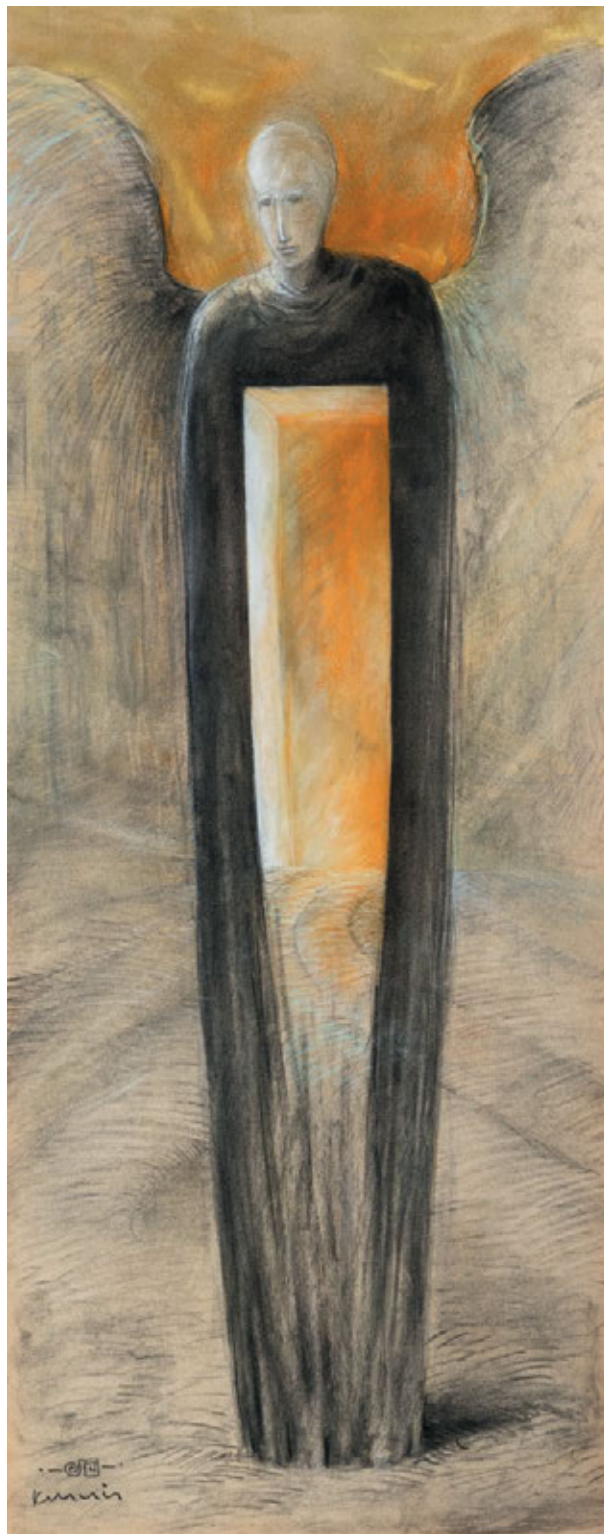
„6.5 [...] Ha egy kérdést egyáltalán fel lehet tenni, akkor meg is *lehet* válaszolni azt.”

„6.52 [...] Akkor persze nem marad egyetlen további kérdés sem, és éppen ez a válasz.”

Vagyis kérdés-válaszállítás (kettő az egyben): „mi az a szó – // mi az a szó”.

„6.522 Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez megmutatkozik, ez a misztikum.”

A kimondhatatlan kijelentés kifejezése itt és így nyílik meg. Tudjuk, hogy van a kimondhatatlan, de nem tudjuk kimondani, hogy az mi. Ez a misztérium – a tudatlanság – „ködös” – felhője.

Kőrösi László: A. K. emlékére

7.

Beckett szövegműve a címben így kezdődik: „mi az a szó”. Beckett szövegműve az utolsó sorban így végződik: „mi az a szó.” Az (angol) irodalomban (is) „a szó” határozottsága kiemelt, kitüntetett pozícióban, a kezdő- és végpontban az irodalmat élető forrásra utalhat. „Kezdetben volt a Szó – a Logosz” (János 1:1). A kezdetben a Szó teremtett (v. ö. Teremtés 1:3). A végidő pedig a Szó jelenlétében teljeseedik be, aki az Alfa és az Omega, az Első és az Utolsó, a Kezdet és a Vég (v. ö. Jelenések 1:8, 21:6, 22:13). Mi ez? Ez a misztérium tágassága, és termő, teremtő frissessége. Ennek megfelelni felelősség.¹⁷

A kezdet – a cím – és a vég – az utolsó, záró sor – között van a nonszensz, a tohuwabohu, a káosz, az összevisszaság, a zűrzavar, a formátlan-alaktalan rendezetlenség – a teremtés, az alkotás, a művészi mesterség lehetősége – sajátos módon előadva.

S ha már a Biblia. A Bibliából is kiszól a „nonszensz”, a „folly” – a balgaság. Az új szó tanulásának, a szó újratanulásának hangoztatása ilyen. Aki viszont a szót használja, annak erőforrás. Ez a balgaság számára a boldogság. Ez a balgaság felülmúl minden okosságot – önmagában jó és szép. Általában egy új szó szinte jelentéktelen, viszont egy kezdőnek és/vagy újakezdőnek

jelentőségteljes. A szó nélkülözésének tudata – a hiánytudat – erőteljes gyengeség. Aki ebben kitart, aki szeretné a – még ismeretlen – szót megragadni, aki szeretne a szó birtokába jutni, mert szeretne a szóval élni, szereti – a még mindig nem ismert – szót, annak része lesz abban, „amit szem nem látott, fül nem hallott, és emberi szív meg sem sejtett...”¹⁸

Mi az a szó? – Teremtő. Alkotó eszköz.

Mi az a szó. – Teremtés. Eszközlött alkotás.

Beckett ifjúkori ideája teljesült. Megadatott néki.

Beckett ifjúkori ideáját teljesítette. Megadta a módját.

Minden rendben.

- 1 „what is the word”: *The Irish Times*, 1989. december 25., hétfő, 19. oldal, <https://www.irishtimes.com/newspaper/archive/1989/1225/Pg019.html>. Samuel Beckett, *As the Story Was Told, Uncollected and Late Prose*, London–New York, John Calder–RiverRun Press, 1990, 131–134. *The Collected Poems of Samuel Beckett*, Edited by Seán Lawlor and John Pilling, London, Faber, 2012, 228–229. Már ismert magyar változatai: „mi is a szó”, fordította Siklós István, és „minékívják”, fordította Mihálycsa Erika, 2000, 25(2013)12:52–53. <http://ketezer.hu/2014/05/what-is-the-word/>
- 2 Ezen a ponton megköszönöm Ferenc Győző tanácsadását.
- 3 Kurtág György, *Samuel Beckett – Mi is a szó* (Siklós István tolmácsolásában Beckett Sámuel üzeni Monyók Ildikóval; recitációra, énekhangokra és térben szétszórt hangszercsoportokra), Op. 30b, Budapest, Editio Musica, 1991.
Kotta: <https://www.kotta.info/media/K-/K-50/Minta%20-%20For%20perusal.pdf> és <https://docplayer.hu/5490933-Kurtag-gyorgy-samuel-beckett-mi-is-a-szo-siklos-istvan-tolmacsolasaban-beckett-samuel-uzeni-monyok-ildikoval.html>
Hangfelvétel: <https://www.youtube.com/watch?v=36T1gDKUj8U>
- 4 Király Csaba, „Némaság és énekbeszéd – Monyók Ildikóról”, *Muzsika*, 2012. szeptember: http://www.muzsikalendarium.hu/muzsika/index.php?area=article&id_article=3517
- 5 Dirk Van Hulle, *The Making of Samuel Beckett's 'Stirrings still' / 'Soubresauts' and 'comment dire' / 'what is the word'*, Antwerp, University Press, 2011, 26 és 35. Ahol nincs fordító megnevezve, ott a tanulmányíró (TPB) fordítása szerepel. És még: Samuel Beckett, „What Is the Word”, *Grand Street* 9(1990)2:17–18. <https://www.jstor.org/stable/25007334>
- 6 https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Chaikin És még: Enoch Brater, *The Drama in the Text: Beckett's Late Fiction*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1994, 165, 204–205.
- 7 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Af%C3%A1zia> És még: Laura Salisbury, „'What Is the Word': Beckett's Aphasic Modernism”, *Journal of Beckett Studies*, 17(2008)1–2:78–126. <https://www.eupublishing.com/doi/pdfplus/10.3366/E0309520709000090>
- 8 „Stirrings Still”: Beckett, *As the Story Was Told*, 113–128. És még magyarul: Samuel Beckett, „Még mindig”, Fordította Török Gábor, *Nagyvilág* 34(1989)10:1484–1487.
- 9 „Stirrings Still”, 126.
- 10 „Three Dialogues”: Samuel Beckett, *Disjecta: Miscellaneous Writings and a Dramatic Fragment*, Edited with a foreword by Ruby Cohn, London, John Calder, 1983, 138–145. És még magyarul: Samuel Beckett – Georges Duthuit, „Három párbeszéd három festőről”, Fordította Török Gábor, *Nagyvilág*, 35(1991)9:1303–1309.
- 11 „Three Dialogues”, 138, 139.
- 12 Beckett, *Disjecta*, 51–54 (németül), 170–173 (angolul Martin Esslin [Pereszlényi Márton; 1918–2002]). És még: *The Letters of Samuel Beckett, 1929–1940*, edited by Martha Dow Fehsenfeld and Lois More Overbeck, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 512–516 (németül), 516–520 (angolul Viola Westbrook).
- 13 Ebben a témakörben Samuel Beckett a következőt írja Mary Manning Howe-nak 1937. július 11-én: „Össze fogom szervezni a Szórombolók Szövetségét [...] még csak egyedül vagyok. A szándék az írás szétreosztása olyannyira, hogy az úr előtűremkedjék sérvként.” *The Letters*, 521, 8. jegyzet, második bekezdés.
- 14 *The Letters*, 513–515; 518–519, 520.
- 15 Notes to pages 226–229, *The Collected Poems*, 474.
- 16 Ludwig Wittgenstein, *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus logico-philosophicus)*, Második, javított kiadás, Fordította Márkus György, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. Magyarul: http://sbin.hu/samples/fulltext/wittgenstein_tractatus.pdf. Németül és két angol fordításban: <https://people.umass.edu/klement/tlp/tlp.pdf>. És még: Andre Furlani, „Earlier Wittgenstein, Later Beckett”, *Philosophy and Literature*, 39(2015)1:64–86. <https://doi.org/10.1353/phl.2015.0001>, <https://muse.jhu.edu/article/593929>, valamint Andre Furlani, *Beckett after Wittgenstein*, Northwestern University Press, 2015.
- 17 Mary Bryden, *Samuel Beckett and the Idea of God*, Basingstoke–New York, Macmillan Press–St. Martin's Press, 1998. Iain Bailey, *Samuel Beckett and the Bible*, London, Bloomsbury, 2014.
- 18 V. ö. 1Kor 1:18–2:9, Simon Tamás László OSB fordításában.